

Dr. Nagy Lajos

EMLÉKMORZSÁK

A NAGY HÁBORÚ IDEJÉBŐL

Ötven évet éltem Rétyen, amelyhez még Komolló, Bita, Egerpatak és Szacsva tartoztak. Kezdetől tudatosan arra törekedtem, hogy minél hamarabb, minél többet megtudjak az emberekről, a családokról, a térség természeti adottságairól és történelméről. Ismereteimet az első 25 évben csak a fejemben raktároztam el, mert akkor nemigen volt ajánlatos naplót vezetni, leírni vagy – uram bocsá’ – éppen kommentálni az eseményeket. De azért igyekeztem néhány értelmes öregemberrel leíratni az életrajzát, főleg az első világháborús élményekre helyezve a hangsúlyt. Mindjárt a Ceauşescu bukása utáni években elkezdtem leírni az emlékeimet, később ezekre alapozva megírtam Réty, majd a szülőfalum, Nagyernye, s végül Komolló falu történetét. Legelőbb Bita történetét akartam megírni, mivel a Bitáról származó nagy képzőművész, Gy. Szabó Béla családjának története évtizedeken át izgatta a fantáziámat. De közben megtudtam, hogy Szabó István tanár úr, a falu szülötte is foglalkozik a monográfia megírásának gondolatával, így félreálltam. Az előtanulmányaim során a bitai egyházi levéltárban talált füzetet – amelyben az egykori lelkész, Demeter Antal egyebek mellett leírja a most már több mint száz évvel ezelőtti menekülés történetét – azért lemásoltam, amiből lennebb idézni fogok.

Az első visszaemlékezés az 1906-ban született – akkor éppen 10 éves gyermek – Benkő Kálmán, komollói lakos tollából származik, akinek az édesapját is abban az időben vitték ki a frontra. Idézem emlékeit:

„Két nap múlva el is vitték édesapámat Szerbiába. Mi édesanyámmal maradtunk. Én a marhákkal jártam, mikor egyebet nem dolgoztunk. Egy vasárnap délután a két ökröcskét összekötve vezettem a mezőre etetni. Mikor a hegytetőre kiértem, a temető mellé, hát feltűnt egy repülőgép. Mi azelőtt olyant nem láttunk, ez volt az első. Olyan nyugodtan, lassan ment,

ügylehet, nem is tudott sebesebben menni. Zágon felől jött, és Brassó felé eltűnt. Én egyedül voltam, csodálkoztam a látottakon, még lefekvéskor is. Édesanyám biztatott, hogy aludjak, mert hajnalban kell mennünk az erdőbe, Szacsvára. Hajnalban el is indultunk. Lassan, csendesen mengettek a marhák, döcögtek a szekerek a Szacsvai-patak kövein, de mire a nap feljött, kiértünk az erdőbe. Volt vagy tíz szekér. Ott aztán következett a verseny, hogy ki rakja meg hamarabb a szekeret. Aki hamar megrakta, elővette a kenyeres tarisznyát, s ha volt olyan, aki nagyon le volt maradva, annak segített, s mikor az egész kész volt, indultunk hazafelé. Mikor közeledtünk a faluhoz, hallottuk, hogy a faluban valami rendkívüli történt, mert nagy kiabálás van. Ahogy beértünk Szacsvára, halljuk a hirdetést, hogy menekülni kell. Az oláh hadsereg betört a Bodza-szoroson, és jönnek. Volt, aki lehányta a fát a szekeréről, hogy hamarabb érjen haza, és volt, aki nem. Mi nem hánytuk le. Édesanyám egy lószekérrel elment, s én hajtottam a fásszekeret más szekerekkel együtt. Mikor hazaértünk, nagy volt a zűrzavar a faluban. Volt olyan, aki már fel volt csomagolva az induláshoz. Estefelé mi is elkészültünk az induláshoz. Elindultunk, de nagyon nehéz volt a menés, mert annyi volt a szekér, hogy alig fért az úton, kerülgetőzni nem is lehetett.

[Második nap – N. L.] Eljutottunk Baconig, ahol a falu innenső végén megálltunk, hogy a marhák pihenjenek. Mi Tódor Jánossal elmentünk a szekerektől, hogy a marhák részére gyűjtsünk ennivalót. Amíg mi távol voltunk, feltűnt egy lovascsapat, amelyről azt hittük, hogy ellenség, de szerencsére nem az volt. Az utolsó hátvédcsapat volt, és azt tanácsolták, hogy ne menjünk tovább, mert az útban utolér az ellenséges csapat, és még bajosabb lesz a megtérés. A továbbmenés is bajos lesz, mert ők robbantják fel a hidakat. Akik abban a kertben voltunk, megtértünk, és visszajöttünk.

A faluban csendesség volt. Vagy négy család volt, akik tudtak románul beszélni, vagy románnak tartották magukat. Volt vagy hat szabadságos katona, akik még a faluban voltak, de azok is fel voltak csomagolva, és a nagybátyám, Benkő Dávid szekerével, két jó lóval készen volt az indulásra. Hazaérkezésünk után nemsokára egy szakasz román huszár vonult a Réty–Sepsiszentgyörgy útszakaszon. Ezt látván a honnlévő katonák Angyalos felé elmentek. Másnap 10 óra tájt megérkeztek a gyalogos csapatok is. Nagyon sok katona jött. Letelepedtek a Füveskertbe, a Völgybe, a

Malomkertbe és a Szabó-kertbe. Vagy három nap pihentek, aztán mentek tovább. Ezekre az elsőkre nem lehetett panasz, de azután jöttek szekerekkel, és ahol nem voltak otthon, amit kaptak, mindent összeszedtek. Az ajtók ahol be voltak zárva, azokat beverték.

Az előnyomulásuk vagy négy hétig tartott, aztán egy hét alatt visszafutottak. Mikor vonultak vissza, nagyon sok szekerest vettek igénybe a csomagjuk és az összeszedett holmi elszállítására.

A visszatérők közül voltak, akik az erdőben hagyták a szekerüket, és gyalog jöttek haza, de olyanok is voltak, aki csak egy év elteltével tudtak hazajönni. Itt nálunk nem volt nagyobb harc, Brassó és Fogaras felől hallatszott az ágyúszó. Egy nap mi elmentünk pityóka szedni. Délben lehetett vagy tizenkét román huszárt látni, akik kerülték a határt. Egy és két óra közt jött három magyar huszár. Odajöttek hozzánk, és azt mondták, menjünk haza, mert ha lövöldözésre kerül a sor, meglőhetnek. Mi nem voltunk messze a falutól, hamar haza is mentünk, ők pedig megálltak a temető bokrosabb részeinél. A rétyi temetőből lövésekkel fogadták a románok a magyarokat. Időközben az országúton megérkezett egy század magyar huszár. A három jelezte, hogy a közelben románok vannak. A jelre a magyarok széjjeloszlottak, tíz-tizenöt méterre egymástól, és az egész határt átfogva vágtaiba indultak a rétyi állomásig. Ott a románok meg akarták állítani, de nem sikerült, egypár lövéssel el volt foglalva az állomás épülete. Másnap jöttek a csíki 84-es és a háromszéki 24-es honvéd ezredek, utánuk a német tüzérség, magyarokkal vegyesen. A komollói Reznek Károly főhadnagy is jött. Akkor lovak húzták az ágyúkat, a kisebbeket négy, a nagyobbakat hat ló vontatta. Megálltak a keresztútnál, elbeszélgettek az odamerészkedőkkel pár percig, és mentek tovább. Azon a napon még láttuk a komollóiak között Szabó Sándor bácsit. Többet soha.

A katonai felvonulások folytatódtak. Édesapámat Kézdivásárhelyre helyezték, hetente kétszer hadifoglyokat kísért Brassóba, mikor másod-, mikor harmadmagával, a foglyok száma szerint. Amikor tehette, hazajött, és félnap segített a munkában.

A háború folytatódott a Mărășesti ütközetig, akkor békét kötöttek, és a háború az olasz fronton folytatódott. Édesapámat Fiuméba helyezték.”

Ugyancsak komollói személlyel, az 1894-ben született Dimény János visszaemlékezésével folytatom a sort. Őt 1914 októberében besorozták, és decemberben már az orosz frontra vitték. Legtöbbet az orosz fronton volt, de időnként, a változatosság kedvéért, az olasz frontra is átküldték. 1916-ban is innen engedték többedmagával haza szabadságra, hogy segítsenek a bőséges mezőgazdasági termés betakarításában. Ő a cséplőgéphez szegődött etetőnek, hogy némi pénzt keressen.

„Úgy emlékszem, hogy 1916 augusztus 27-én, vasárnap hazamentem édesanyámhoz tisztálkodni. És látom, hogy egy repülőgép kering Komolló fölött. Ez a repülőgép nekem nagyon gyanús volt, hisz ide a legközelebbi front is nagyon messzi volt, mit keres hát ez a repülőgép itt nálunk. Ezen az éjjel honn háltam édesanyámnál, úgy terveztük, hogy reggel korán kelek, és megyek sarjút kaszálni. El is indultam a Rétre, de amikor a vízen átmentem, hallok két ágyúdörrenést a Bodza felől. Én a politikában nagyon járatlan voltam, nem tudtam, hogy milyen a viszony a Monarchia és Románia között, és elkezdtem kaszálni. Alig kaszáltam tíz percet, hát a faluban hirdetik, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia és Románia között kitört a háború, és meneküljön mindenki. Én a kaszálást abbahagytam, és hazamentem. A cséplőgép tulajdonosa, Nika Mihály lejött, hogy valahogy segítsek a cséplőgépet az asztagok közül kihúzatni. Jött a gépész is az ökrökkel, s elrendeztük a cséplőgépet, s én hazamentem édesanyámhoz. Édesanyám sírt, én vigasztaltam. Édesanyám, ne sírjanak, maradjanak idehaza, ne meneküljenek el. Én katona vagyok, nekem mennem kell. Nem maradunk mi sem, mondta. Mindenki készül, mi is megyünk. Nem volt mit csinálni, délután elindultunk. Akkor éjjel megszálltunk az oltszemi réten a nagy szekértáborral, másnap átmentünk a Hatodon a nagybaconi ügynevezett Méheskertbe. Az úton nem lehetett tovább menni. A falunak több mint a fele visszatért. Mi, akik katonák voltunk, féltünk, nehogy fogságba essünk, de a szekereket azért hazakísértük. A román katonák már megjárták a falut, de ki is mentek, a falu üres volt.”

A szabadságon lévő katonák úgy döntöttek, hogy éjjel indulnak a Benkő Dávid szekérével vissza.

„Voltunk vagy tizenketten, ezek közül ma csak ketten élünk Szász Domokossal. Estefelé indultunk Angyalos felé. A lovas csapat előőrsei előttünk haladtak el, egy csapat lándzsás lovas Szentgyörgy felé haladt, egy másik, szintén lovas csapat Besenyőtől Angyalos felé haladt. Megvártuk, amíg elhaladtak, aztán utánuk mi is indultunk, Angyalos, Gidófalva, Kőröspatak volt az útirány. Kőröspatakon megháltunk, reggel korán a Vadason keresztül Középpajtára mentünk, innen Miklósvárra, ahol megháltunk. Másnap aztán több falun keresztül Homoród-Kőhalomba értünk. Itt már nagyon sok osztrák és német csapat volt, akik készültek a románok előnyomulását megállítani. Pár napot időztünk itt, mert nagyon nehezen lehetett vonatot kapni. Itt még újabb komollóiakkal találkoztunk, úgyhogy felszaporodtunk 18-ra. Már az ennivalónk is fogyott, úgyhogy vásároltunk egy kis bivalybornyút és egy kecskegidát, ami a menekülőknél csak teher volt, így olcsón kaptuk. Egy szász embertől kaptunk egy nagy rézüstöt, ebben készítettünk tokányt pityókával. Aztán vonatot kaptunk és meg sem álltunk Budapestig. Budapesten a Keleti pályaudvaron várt a Menekültügyi Hivatal. A Murányi utcában egy leányiskolában szállásoltak el. Itt kaptunk valami segílyt és azt a felhívást, hogy mindazon férfiak, akiknek valamilyen felmentésük van, haladéktalanul vonuljanak be a csapattestükhöz. Mi még pár napig csavarogtunk, aztán a katonarendőrség nyomására elutaztunk Prágába. Amikor megérkeztünk, annyi volt a mindenfelől bevonult katona, hogy a József-kaszárnyában még az udvaron sem volt hely. Másnap aztán egy ezer emberből álló marsbatalion, azaz menetzászlóalj indult az olasz frontra, s így hely ürült a részünkre is.”

Demeter Antal bitai lelkipásztor így örökíti meg az eseményt:

„Mint derült égből a mennykő, csapott be az újabb katasztrófa, a román csapatok a Monarchiával kötött egyezményt felrúgva, és az antant mellé csatlakozva 1916 augusztus 27-ről 28-ra virradó éjszaka betörték Erdélybe. A község lakosága augusztus 28-án szerzett tudomást a menekülési parancsról, amely szerint minden 17 és 55 év közötti személynek menekülni kellett. A parancsot megtudva, 28-án délelőtt 9 órakor félrevert harangszóval adta a lakosság tudtára a vezetőség.

A rendelet kihirdetése után leírhatatlan pánik, félelem vett erőt mindenkin. Nagy elkeseredéssel tört elő mindenki kebléből a fájdalmas sóhaj: Hát ezért kellett a székely honvédnek idegen földön véreznie több mint két év óta, hogy itthon hagyott szerettei is kivert kutya módjára, hontalanul

bujdossanak, javaikat elveszítsék, tűzhelyeik felégettessenek, becsületes életük rablók prédájává válják? Az édes szülőföld elhagyása miatti, szívet marcangoló fájdalom érzésével indult útnak augusztus 28-án délben a kis sereg. Ki mivel tudott. Volt, aki lószekérrel, mások ökör- vagy tehénfogattal. Nem tudom, mikor látlak még, drága szülőföld, vagy milyen lesz a világ, mikor ismét találkozunk. Valószínű, szörnyű élmények lesznek még, de mindig te fogsz eszembe jutni, valahányszor a szépség, a jószág utáni vágy összeszorítja szívemet” – írja az indulás pillanatáról a tiszteletes. A hosszas vándorlás leírását idősporlás miatt nem ismertetem, csak összefoglalva mondom el az események további lefolyását. Ők is a Hatodon át mennek, együtt mind, egészen Barótig. Itt valamilyen okból kétfelé váltak, egyik része Udvarhely felé menve próbált Segesvárra elérni, más részük Alsórákos-Kóhalom felé próbált eljutni ugyanide. Időközben már Bibarcfalván eltemetnek egy csecsemőt, Fehéregyházán meg a tiszteletes édesapját, Demeter Mihályt, akit már a haldoklóágyról tettek vándorszekérre. Útban a kijelölt Békéscsaba felé, Kolozsváron, a kórházban meghal Bucs Antal szabómester. A legyengült állatokból sokat el kellett kótyavetyélni. Testileg, lelkileg meggyötört, kiéhezett, vagyontalan csoport érkezett a kijelölt helyre, Békéscsabára. Erről az állapotról megint szó szerint idézem a tiszteletes urat:

„Szintiszta kálvinista községem népe, az ő munkás szorgalma, puritán egyszerűsége, takarékosága, józan élete következtében a szó szoros értelmében gazdag volt. Különösen ez évben gazdagon, rendkívül gazdagon megáldotta a jó Isten a határunkat. Csoda-e, ha most az idegenben kétségbeesve tördeli kezeit, tudván, hogy mindene megsemmisült, s keserves kegyelemkenyérre szorult az a nép, mely önerejére támaszkodva harcolta mindig az élet nehéz küzdelmeit. Rideg könnyel találkozik itt az, aki mindig jó kedvvel adakozott és áldozott a szeretet oltárán. És kicsoda merné állítani jó lelkiismerettel, hogy azzal a napi egy korona személyenkénti segéllyel meg van mentve a romlásba kergetett székelly nép, különösen ma, amikor olyan óriási árat kell fizetni mindenért. Munkabeli keresetről lehet-e beszélni annál a négy-öt gyermekes asszonynál éppen az esztendő ezen hűvös időszakában, akinek a nap minden percét leköti a hatósági kenyérért való tolongás, egy liter tejnek a felkutatása, egy darab tűzifának a beszerzése.”

Mi történt otthon? Augusztus 29-én tizenöt főből álló román katonai járőr vonult be Bitára – tudjuk meg a leírásból –, majd utána jött egy nagyobb gyalogos csapat, s a parancsnok kihirdette a falu román uralom alá való vételét. Kineveztek egy román bojárnál valamikor kocsiskodó, románul tudó személyt bírónak. Egy kisebb számú katonai alakulat, amelyik a szérűre behordott – cséplésre váró – gabonát is őrizte, tovább is ott maradt. Az otthon maradtak később arról számoltak be, hogy semmi testi sértést nem szenvedtek. Az otthon hagyott juhokat, disznókat, majorságot megdézsmálták, a gazdtalan papi lakot teljesen kifosztották.

Október 8-án hagyták el a falut. Üldözőik az 1-es huszárok voltak. 10-én jött egy horvát ezred, amelyik pár napig pihent Bitán, majd tovább mentek. Október végén kezdtek hazaszállingózni a menekültek is, hogy birtokukba vegyék a kifosztott otthonaikat, amelyek kifosztását nem mindig lehetett a katonák számlájára írni. Házat szerencsére egyet sem gyújtottak fel a megszállók, így a hazatérteknek legalább fedél volt a fejük fölött. A búzát kicsépezték, a szétszéledt háziállatokból is sikerült néhányat befogni, így ismét reménykedve néztek az új esztendő felé.

Mi történt a városunkban Sepsiszentgyörgyön? Direkt leírás nem jutott a kezembe, nem kutattam, hogy ki hová menekült, és kik voltak a felmentők, de a birtokomba került Zathureczky Berta-féle „*Berta néni emlékkönyvé*”-ben találtam néhány ide vonatkozó értékes adatot.

Többek között azt, hogy október 8-án a 9. huszárezred kapitánya ezt írja be:

„1916 október hó 8-án d.e.10 h. kor Szentgyörgyre érkezésem alkalmával a szíves fogadtatásért

hálás kézcsók

Solymossy kapitány 9-dik huszárezred”

A tizedese már kissé bővebben ír:

„Gagy Albert 9. népfelk. h. huszártizedes, Marostorda Megye, Etéd, mint csedőrségi szolgálatra hátrahagyott parancsnok itt töltött időmet a harcjárat java közé számítom, hol a lakosság (ami ugyan kevés számban van

jelen a menekülés miatt) és a kórház felügyelősége a legnagyobb szeretettel és javaiban részesített

Balázs András	Udvarhely megye	Atyha
Márton Izrael		Sz. Oláhfalva
Demeter György	MarosTorda m.	Palotailva
Virág András		Lukafalva
Ballos Gergely	Szilágy megye	Érszentkirály
Debreczi Imre	Háromszék megye	Csomakőrös
Szirb Angyel	N. kükküllő	Kőhalom

A huszárok, kik ma élnek, a kórházra és a vezetőire áldást kérnek.”

„Inf. Tankó Menyhért 1910-béli lovas, mostan 82dik Gyalog Ezred 2. Batalion 5 század aki betegség véget elmaradt csapatjától Ugránál való Olt vizen átkelés után 1916 október 6-án. Érkeztem betegen 9-én este 5 és 6 órakor Sepszi Szentgyörgy Ferencz József közkorházhoz ahol jelentkeztem mint első magyar beteg katona ahol elfogadtak és azonnal felkaroltak és ki is gyavitata.k

Születem 1891 Udvarhely megye Szentegyházásfalva. Tankó Menyhért.”

Pár nap múlva távbeszélők pihentek meg, esetleg végezték a munkájukat, s vették igénybe a kórházi ellátást

„A m. kir. 68. hadosztály távb. osztagának a román kiverés után a városon átvonuló telefonistái hálás köszönetük emlékéül

Sepsiszentgyörgy 1916 oktober 13

Lahmann György polgár. Isk. tanár távirdász tizedes Budapest IV Deáktér 4

Fürst Mihály szku Újpest Petőfi utca 18 szám

Rátz József Bártfa Rákóczi U 18 sz. (Késmárk Ópiacz 59)

Lőwy Dávid távirdász Budapest IX ker Üllői út 13 II em 9 sz Ferencváros.”

Aztán egy szentgyörgyi kadét is megörökíti hazatértét.

„1916 október 15-én érkeztem szegény kirabolt városunkba, ahol kedves és régi ismerőseim oly szívesen fogadtak. Nagy Dénes kadét asp T.H. Reg. 35”

Két sebesült is beírja a nevét: Az első egy magyar katona:

„Vitos János 1914 Béli gyalogos.

Mint sebesült it voltam a Ferencz József kórházban 1916 év október 19-én. Születési év 1893 Január 1-én Csik Szentgyörgyi Lakos Emlékirat Vitos János egyéntől.”

A második érdekes eset. A megszálló román katonák közül való fogoly írja saját nyelvéen.

„Mulțumirile Mele Onoratei Doamne. Pentru Părințisia ingrijire și bună Voință Avută față de mine

ea. Internat în acest Spital și ca Prizonier

X.18. 916. Moseonei Iwan(?) din reg 6 Teren(?) No 24”

Száz évvel ezelőtt még volt katonai lovagiasság. A visszatérő osztrák–magyar katonák hagyták felépülni a román sebesültet, s a kórházban úgy kezelték, hogy alig talál szavakat hálája kifejezésére.

A Rétyen történt eseményekről 65 évvel ezelőtt még bizalmasan elmondták nekem azt, hogy a rétyi bírót, Losonczy Andrást a megszálló román katonák azzal vádolták, hogy elvágta a telefonkábel, és kivégezték. Az akkor 14 éves gyermek Varga Tamás azt mesélte el, hogy a tehénfogatót hajtva a megrakott szekérral egészen Jászvásárig ment, s lepakolva onnan hazahozta a fogatot. Hazafelé a parasztok ellátták takarmánnyal és élelemmel. Az egyszerű embereket még nem rontotta meg a háború, még tudták, hogy nem éhezhetnek az állatok, és az őket hajtó tizenéves fiúcska sem.

Az 1891-ben született Kovács László visszaemlékezése arra is rávilágít, mennyire szerettek volna Erdélybe kerülni és itt harcolni a más frontokra vezényelt erdélyi származású katonák az 1916-os román katonai betörés után:

„Depner nevű ezredorvos száz ember volt, de nagyon becsületes, jó doktor, aki szívén viselte a sebesült katonák gyógyítását. Engem addig vágott, amíg egy szilánkot talált a karomban. Nagyváradon összekapcsolták a csontokat, de nem takarították le a szilánkdarabocskákat. Brassóban Depner ezredorvos úr kitakarította, és a seb begyógyult egészen.

Ekkor kiküldtek Prágába. Ott volt a 2-es ezred pótzászszóalja. Engem beosztottak a kiképzéshez, de jártam orvosi vizsgára, ahol háromheti betegszabadságot kaptam és hazajöttem. De nem tudtam letölteni, mert a

románok betörték Erdélybe, és én is menekültem a menekülőkkel, addig, amíg visszaértem Prágába. Ott megint beosztottak a kiképzéshez. Akkor jött a 24. menetzászlóalj összeállítása, amelyik megy Erdélybe a románokkal szembe. A pótzászlóaljba sokan jelentkeztek, köztük én is. Nem akart senki lemaradni, aki lábon tudott járni. Amikor kész volt a zászlóalj, levittek, úgy hívtak egy gyakorlóteret: Invalit placc, oda, és a zászlóaljparancsnok tartott egy hatalmas lelkesítő beszédet. Akkora lelkesedést teremtett, hogy fölcsapott az égig az éljen kiáltás. Másnap jött a bevagonírozás, olyan hatalmas szerelvény állt elé, hogy elől is, hátul is két mozdony állt. Irány Erdély! De mikor elértük Prága-hofot, a szerelvény megállt, és mindenki kapott L liter rumot, kolbászt és egy fél komiszkenyeret. Amikor a vonat indult, nem Erdély volt az irány, hanem az olasz front. Megvult a nagy zavargás. Puskatussal és gyalogsági csákányokkal mind verték a vagonok oldalát, amíg a Leibaki állomásonál kiszált az egész legénység. Ne tovább, vissza Erdélybe! Isztriát védje meg az osztrák, hangzott a kiabálás.

Beözönlött a városba a cseh 99-ik ezred 24. zászlóalja. Éppen készenlétben voltak, gépfegyver tüzzel fogadtak. A miénkek, a tisztok kardot rántva, rajta fiúk, megrohmozták őket. A csehek a gépfegyvereket ott hagyták. Én is egy gépfegyverhez kerültem Zathureczki főhadnaggal. Egy gurblit utánuk eresztettem. A cseheket a kaszárnyáig kergették. Azok elrendezték magukat. Jött egy tábornok, tartott egy nagy beszédet, hogy lemegyünk a frontig, ott az ezredet kiegészítik. És onnan el fognak vinni Erdélybe. A tisztjeink is rajta voltak, hogy ott fogunk az ezredünkkel egyesülni. A századunk parancsnoka, egy kézdivásárhelyi Bors nevű azt mondta, nem megyünk, a századát felsorakoztatta, a sínre fektette, és ő feküdt elől. Órnagy úr, mehet a vonat, mi nem megyünk, itt maradunk. A legénység is kiabálta, nem megyünk. De a tábornok kijött az állomásra, több törzstisztek megint nagy buzdító beszédet tartottak. Bors főhadnagyot közrefogták, úgy beszéltek neki, és ő is beleegyezett. Az összetört vagonokat kicserélték, és újra bevagoníroztak. Elindult a szerelvényünk. Rakeknél a vasútvonal el volt bombázva, nem tudtunk tovább menni. Engem küldtek el kvártélyt csinálni. Rakek egy mezőváros volt, ott tartózkodtunk három nap. Ekkor újra vonatra és elvittek Apcsináig. Itt kivagoníroztattak. Innen által mentünk Herpelye Kozinára, itt vártuk, amíg beosztottak az ezredbe. Az ezredünknek nagy vesztesége volt.”

Jakó Dénes tiszteletes úr az év végi összegzésben így foglalja össze röviden a száz évvel ezelőtt Rétyen történetek: „...gyülekezetünket szétszórta, kit erre, kit arra földönfutóvá tett, legjobbjaink véres verejtékkel keresett munkájának gyümölcsét az ebek harmincadjára vetette. Sajnos az ellenség mellett mi magunk is ártottunk magunknak. Igen sokan voltak, akik rosszabbak voltak az ellenségnél.”

Ez az utóbbi mondat ma is nagyon megfontolandó.

A ló halála I. (1983, bronz)